

про найбільш ефективні способи рекрутування в поліцію для країн – членів Ради Європи. У цьому зв'язку, можна було б у рамках Програми «Поліція і права людини в XXI столітті» розглянути питання про вивчення й узагальнення досвіду європейських держав щодо пошуку, підготовки і доборові кандидатів на службу в поліцію. Досвід зарубіжних країн дає можливість запропонувати наступне. Поліція (міліція) серед усіх правоохоронних органів зонайперша має безпосередні зв'язки з різними групами населення. Громадянам не байдуже, з яких прошарків населення рекрутується міліція. У зв'язку з цим було б доцільно Верховній Раді України створити комісію щодо контролю діяльності міліції. Вона могла б виконувати функції організації відбору кандидатів у міліцію, контролю за процесом професійної підготовки, розглядом скарг і заяв громадян на діяльність працівників міліції тощо.

4. Завдяки контролю за діяльністю міліції представників правозахисних організацій, ЗМІ більш прозорими стають взаємовідносини працівників міліції із затриманими та взятими під варту.

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду реформування поліції, впровадження міжнародних стандартів поліцейської поведінки при професійній підготовці і підвищенні кваліфікації працівників міліції дозволяє бачити реальні шляхи демократизації міліції як державного інституту, наближення його до потреб і інтересів суспільства, перетворення міліції з карального органу в службу, яка зонайперше охороняє і захищає права та свободи людей, надає соціальну допомогу і соціальні послуги населенню.

Надійшла до редколегії 10.06.05

В.Б. Смелік

ВПЛИВ СУКУПНОСТІ ЗЛОЧИНІВ НА ФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Будь-яка діяльність відбувається за певних обставин і знаходиться під впливом різноманітних факторів як внутрішніх, так і зовнішніх. Щодо злочинної діяльності традиційно вживаються терміни «обстановка злочину», «умови злочину», щодо ж розслідування – слідча ситуація. Дане поняття є одним з базових і визначальних у методиці розслідування, оскільки слідча ситуація виконує детермінуючу роль по відношенню до діяльності слідчого, обумовлює тактику його дій.

На ситуаційність розслідування неодноразово звертали увагу провідні радянські криміналісти [1, с.331, с.333; 2], проте лише наприкінці 70-х років було сформульовано перше відоме визначення слідчої ситуації. Пріоритет (як і у визначенні засад криміналістичної характеристики) тут належить видатному криміналісту О.Н. Колесніченку (1967 р.). У подальшому даний компонент структури методики неодноразово ставав предметом наукових досліджень, проте так і не отримав однозначного трактування. Слід відзначити значний внесок у розвиток вчення про слідчу ситуацію О.Я. Баєва, Р.С. Белкіна, І.Е. Биховського, О.В. Васильєва, В.К. Гавло, Л.Я. Драпкіна, А.В. Дулова, І.Ф. Герасимова, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалової,

В.Е. Корноухова, Г.А. Матусовського, В.А. Образцова та ін. [наприклад, див.: 3, с.70–73; 4]. Розвиток їх ідей продовжується і зараз, вони активно використовуються при розробці нових методик розслідування і є теоретичним підґрунтям нашого дослідження.

Слід відзначити появу інших категорій, пов'язаних зі слідчою ситуацією. Наприклад, слідча ситуація окремої слідчої дії, під якою розуміють систему значимої для прийняття тактичного рішення інформації, що характеризує конкретний момент, прогностичні, а також усі інші обставини, що пов'язані із проведнням слідчих дій з урахуванням ходу розслідування [5, с.365].

Як ми вже вказували, відтоді як поняття слідчої ситуації завдяки О.Н. Колесніченку увійшло в науковий обіг, воно так і не набуло загальноприйнятого значення. Приводом розбіжностей став зміст слідчої ситуації та, як наслідок, її місце по відношенню до процесу розслідування. Як буде показано далі, дослідники по-різному розуміють сутність слідчої ситуації, вживаючи терміни «стан», «фактори», «умови» чи «система даних» (не кажучи про розбіжності у визначенні змісту та обсязі цих відомостей).

Загалом в криміналістичній літературі виділяють два підходи до визначення сутності слідчої ситуації та її складу: вузький та широкий [6, с.52; 7, с.189–191]. Згідно з першим слідча ситуація – це стан самого розслідування або сукупність даних чи факторів, що його характеризують.

Так, О.Н. Колесніченко вважав, що слідча ситуація – це певний стан в розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу та виникаючими в зв'язку з цим конкретними завданнями його збирання та перевірки [8, с.509]. Пізніше у спільній з В.О. Коноваловою праці він зауважив, що конкретна слідча ситуація являє собою характеристику стану розслідування на даний момент, яка визначається наявністю доказової та оперативної інформації про обставини, що підлягають доказуванню, та обумовлює безпосередні завдання щодо розкриття та попередження даного злочину [9, с.18–19].

І.Ф. Герасимов, торкаючись проблеми слідчої ситуації, визначив останню як таку, що склалася, динамічну сукупність характеризуючих розслідування інформаційних, доказових, організаційно-технічних і тактичних факторів, аналіз та оцінка яких впливають на визначення спрямованості розслідування, прийняття рішень та способів дій [11, с.61].

На думку В. К. Гавло, слідча ситуація являє собою сукупність фактичних даних, які відображують суттєві риси події, якою вона уявляється на тому чи іншому етапі розслідування злочинів [10, с.40].

Вузького тлумачення слідчої ситуації дотримуються й інші дослідники, зокрема, О.Н. Васильєв [12, с.35], Н.А. Селиванов [6, с.52], Я.О. Басв [13, с.108–109].

Другий підхід зміщує акценти в бік умов, за яких протікає розслідування. Обґрунтування цей підхід знайшов у працях Р.С. Белкіна, який наполягав на тому, що слідча ситуація по відношенню до процесу розслідування носить переважно зовнішній характер (в той час як інші дослідники помічають її «всередину»). З цієї точки зору вона є сукупністю умов, в яких на

даний момент здійснюється розслідування, тобто тією обстановкою, в якій протікає процес доказування [14, с. 91-92].

Не заперечуючи проти вищенаведеного визначення по суті, С.Н. Чурілов вважає за необхідне доповнити його вказівкою на те, що обстановка, яка виникла у справі, обумовлює зміст тактичного впливу на неї з метою збирання недостаючої інформації та зміни її в сприятливий для слідства бік. Таким чином, слідча ситуація – це «сукупність умов, утворюючих обстановку, в якій здійснюється або буде здійснюватись (в оригіналі рос. «предстоит»). – В.С.) розслідування за зумовленим нею планом» [15, с.144].

Як певну інформаційну систему розглядає слідчу ситуацію Л.Я Драпкін. У цій системі даних відображаються з різним ступенем адекватності інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-управлінський та організаційний стан розслідування, що реально склався у кримінальній справі та характеризує сприятливу та несприятливу обстановку розслідування [див.: 16, с.28; 17, с.115; 18].

Аналіз літератури показує, що широкого трактування слідчої ситуації дотримуються також І.О. Возгрін [19, с.68], В.В. Клочков [20, с.75], А.М. Кустов [21, с.78].

Як слушно зауважує В.П. Бахін, вказані позиції «...слід розглядати не як протилежність поглядів, а як відображення різних сторін аналізованого явища – об'єктивного існування та результатів його пізнання» [7, с.189]. Слідча ситуація, на його думку, уявляє собою сукупність даних про подію злочину та обставини, що характеризують умови (обстановку) його розслідування на конкретному етапі і обумовлюють вибір засобів та методів встановлення істини у справі [7, с.192].

Подібної точки зору, що об'єднує обидва підходи, дотримуються й автори одного з українських підручників з криміналістики, зазначаючи, що сутність слідчої ситуації можна розглядувати в двох аспектах, один з яких охоплює стан самого розслідування на даному етапі та має, так би мовити, внутрішній характер, інший містить сукупність умов, за яких відбувається в даний момент розслідування, та носить певний зовнішній характер [22, с.219]. Не можна не погодитись з Г.А. Матусовським, який пише: «Мета визначення поняття криміналістичної ситуації, яке відповідає потребам слідчої практики та досягнутому сучасному рівню розвитку криміналістичної теорії, полягає в уточненні та об'єднанні двох вказаних підходів (широкого та вузького – В.С.) до розкриття сутності слідчої ситуації» [23, с.142–143]. Дана концепція є найбільш прийнятною, оскільки дозволяє розглянути у єдності та взаємозв'язку внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на формування слідчої ситуації.

Оскільки зміни у злочинній діяльності (зростання ступеня організованості, поява технологій злочинної діяльності тощо) впливають на стан та умови розслідування, видається за необхідне розглянути слідчі ситуації, що виникають при розслідуванні декількох, пов'язаних між собою злочинів у сфері підприємництва. Певним чином криміналісти вже торкались цих питань у працях, присвячених дослідженню багатоепізодних справ, розслі-

дуванню серійних, організованих та скоєних рецидивістами злочинів [наприклад, див. 24, с.275–381; 25, с.82–92]. Слід також зазначити роботи, пов'язані з проблемами розслідування економічних злочинів в сучасних умовах [23, с.221–227, 369–370; 26, с.125–182; 27, с.178–183].

У вищезазначених випадках наявність та характер зв'язку між злочинами впливає на формування слідчих ситуацій і комплексу тактичних завдань. Слідство спрямовується на виявлення усіх епізодів злочинної діяльності, осіб, що брали у них участь, що передбачає виконання великого обсягу роботи та координації зусиль декількох підрозділів або служб.

Теоретично, але далеко не завжди на практиці, вказані завдання ставляться і при розслідуванні «звичайної» (одноепізодної) справи, відповідно до вимог всебічності та повноти розслідування. Однак навіть при виконанні вказаних вимог не завжди наявна складна та розгалужена схема розслідування, саме через «простоту» самого злочину.

Проведене дослідження показує, що складність злочинної діяльності впливає на процес розслідування, обстановку, в якій він відбувається, його внутрішні та зовнішні компоненти. Відбувається це опосередковано, через інші фактори, які в свою чергу впливають на виникнення слідчих ситуацій.

Одним з об'єктивних факторів виступає наявність та характер наявної в розпорядженні слідчого доказової та орієнтуючої інформації [3, с.72]. У певній мірі ця обставина визначається механізмом розслідуваної події та умовами виникнення її слідів в оточуючому середовищі. У нашому випадку ми повинні мати на увазі, що: 1) механізм злочинної діяльності досить складний і містить багато компонентів, які залишають відображення в оточуючому середовищі, тобто з'являється більше джерел доказів; 2) більшість з економічних та посадових злочинів характеризуються ретельним приховуванням, небажанням співпрацювати з працівниками правоохоронних органів та іншими обставинами, результатом яких є висока латентність вказаних посягань. Відповідно, особливого значення набуває здатність слідчого у взаємодії з оперативним працівником здобути максимально можливо повну інформацію щодо злочинної діяльності винних. Ступінь інформованості слідчого та обсяг наявного первинного матеріалу, доказів, здобутих у процесі розслідування визначає слідчі ситуації на його етапах, та, в кінцевому підсумку, успішне його завершення. Особливої ваги набувають документи як джерела доказової інформації, оскільки це обумовлене економічною, посадовою специфікою діяльності злочинців.

Актуальним стає використання ще не задіяних джерел доказової інформації, що зумовлене великим обсягом роботи, яка повинна бути виконана у стислі строки. Прорахунки в оцінці слідчої ситуації та постановці тактичних завдань можуть призвести до втрати джерел, що залишились поза увагою. Прикладом може слугувати невчасне, з запізненням проведення слідчих дій. Переважання бажання довести вину над об'єктивністю може коштувати додаткового розслідування, успіх якого в багатьох випадках залежить саме від задіяння невикористаних джерел інформації.

Особливої ваги набуває правильна організація розслідування щодо розподілу роботи та навантаження між членами слідчих, слідчо-оперативних груп, визначення пріоритетних напрямків розслідування. Як показує практика, співпраця працівників різних підрозділів не завжди здійснюється ефективно, відчувається брак коштів на проведення окремих слідчих дій, експертиз. Слід зважати і на протидію розслідуванню, яка здебільшого виявляється у вигляді неповідомлення необхідних відомостей, відмові давати покази, зміні показів, зникненні з місця проживання, перекладання вини на інших осіб, як організаторів та головних виконавців злочинів, зі зменшенням своєї, посилання на те, що викрадене майно передане та витрачене іншими особами, оскарження дій працівників правоохоронних органів, приховування майна, що підлягає арешту.

Серед суб'єктивних факторів можна виділити психологічний стан осіб, що проходять у справі, психологічний стан слідчого, рівень його знань та вмінь, практичний досвід, здатність слідчого приймати та реалізовувати рішення в екстремальних умовах тощо [3, с.72].

Розслідування технологій злочинної діяльності висуває до слідчого досить високі вимоги: знання різних аспектів підприємницької та злочинної діяльності, вміння правильно організувати свій час та розподілити навантаження, вміння керувати слідчо-оперативною групою, налагодити взаємодію тощо.

Вказані фактори не лише обумовлюють характер слідчої ситуації, впливаючи на її утворення, в багатьох випадках вони самі є її компонентами. Не бажаючи повторюватись, зазначимо, що вказані нами особливості характерні і для компонентів слідчої ситуації, які в класифікації Р.С. Белкіна носять психологічний, інформаційний, процесуальний та тактичний, матеріальний та організаційно-тактичний характер.

Не дивлячись на різноманіття компонентів та відповідно ситуацій, криміналісти позитивно вирішують питання щодо типізації останніх [14, с.95–96]. Відзначаючи значні зусилля вчених–криміналістів в сфері типізації, а також класифікації слідчих ситуацій, ми не будемо зупинятись на цьому питанні. Поширена класифікація слідчих ситуацій на початкові, проміжні та кінцеві, відповідно до часу виникнення в процесі розслідування відповідає завданням нашого дослідження.

Початкові ситуації у розслідуванні вказаної категорії справ здебільшого визначаються: 1) видовою та груповою належністю злочинних дій (як за кримінально-правовими, так і криміналістичними критеріями), іншими словами, особливостями механізму злочинів; 2) за яким епізодом порушується кримінальна справа; 3) на підставі чого порушені кримінальні справи; 4) результатами перевірки інформації про злочин (ступенем обізнаності про епізоди злочинної діяльності).

Справи щодо декількох пов'язаних між собою злочинів в сфері підприємницької діяльності порушуються здебільшого у випадках: основні злочини – шахрайства, привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, шахрайства з фінансовими ре-

сурсами, контрабанди, ухилення від сплати податків, зловживання посадовим становищем, завдання майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою тощо; підлеглі злочини – передання, отримання хабара, посередництво у вказаних діях, службове підроблення, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів, зловживання владою або службовим становищем, фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків та ін.

Слід відзначити, що в залежності від конкретної технології злочинної діяльності в групу основних та підлеглих можуть потрапити не зазначені вище злочини, а також можливий перехід злочинів з групи в групу.

Відносно повноти інформації щодо технології злочинної діяльності на початковому етапі розслідування були виявлені ситуації: а) кримінальна справа порушена за обома – основним та додатковим – епізодами; б) кримінальна справа порушена за основним епізодом; в) кримінальна справа порушена за додатковим епізодом.

Своєрідність вищевказаних ситуацій багато в чому обумовлена наявністю та характером інформації, що стала приводом порушення кримінальних справ. Поширена типізація за цим критерієм відносно нашого дослідження може мати наступний вигляд:

1.1. Кримінальна справа порушена за оперативними матеріалами

1.2. Кримінальна справа порушена за заявою громадянина- потерпілого

1.3. Кримінальна справа порушена за заявою посадових осіб підприємства, установи чи організації:

а) після внутрішніх розслідувань, перевірок та ревізій – у випадку вчинення злочинних дій працівниками даних підприємств;

б) внаслідок завдання шкоди злочинними діями інших осіб (приватних підприємців, працівників, посадових осіб інших підприємств, установ);

1.4. Кримінальна справа порушена за результатами перевірки контролюючими органами

1.5. Кримінальна справа порушена у зв'язку із затриманням підозрюваного:

а) після відповідних заяв до правоохоронних органів під час їх перевірки;

б) як результат оперативно-розшукової діяльності, розпочатої до подання заяв в правоохоронні органи (наприклад, у ході оперативної розробки певної особи)

1.6. Кримінальна справа порушена у зв'язку із розслідуванням іншої справи

Слід зазначити, що здебільшого слідча ситуація є поєднанням вище названих варіантів, рідко коли вони зустрічаються, так би мовити, в чистому вигляді.

Так, у випадку подання потерпілим заяви, остання слугуватиме приводом порушення справи, однак вказане рішення буде прийнято після відповідної перевірки, отримання оперативних даних. У ході перевірки може бути затриманий запідозрений, отримані результати перевірок інших контролюючих органів, служб. Вказаними варіантами скоріше позначається, ким була ініційована дослідча перевірка, та найбільш вагомими (дещо умовно, звісно) підстави прийняття рішення про порушення кримінальної справи.

Наприкінці хотілось би зазначити, що аналіз слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні пов'язаних між собою злочинів в сфері підприємництва, є актуальним напрямком криміналістичних досліджень. Нами були викладені особливості слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування, проте уваги заслуговують стан та умови розслідування на інших етапах – проміжному, кінцевому. Вони (ситуації) також визначаються своєрідністю своєї характеристики та впливу на тактичні завдання, що виникають на вказаних етапах.

Список літератури: 1. Криминалистика /Отв. редактор проф. С.А. Голунский. М., 1959. 2. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. М., 1966. 3. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т.3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М., 1979. 4. Следственная ситуация: Сборник научных трудов. М., 1985. 5. Криминалистика. Учебник для вузов /Отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. М., 1996. 6. Селиванов Н.А. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования //Социалистическая законность. 1985. №7. 7. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). К., 2002. 8. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений. Дис. ...д-ра юрид. наук. Х., 1967. 9. Коновалова В.Е., Колесниченко А.Н. Теоретические проблемы криминалистической характеристики //Криминалистическая характеристика преступлений. М., 1984. 10. Гавло В.К. Следственная ситуация //Следственная ситуация: Сборник научных трудов. М., 1985. 11. Герасимов И.Ф. Следственные ситуации на первоначальном этапе расследования //Социалистическая законность. 1977. №7. 12. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М., 1978. 13. Баев Я.О. Следственные ситуации: их тактическая и методическая сущность //Роль и значение деятельности Р.С. Белкина в становлении современной криминалистики. Материалы Международной научной конференции (к 80-летию со дня рождения Р.С. Белкина). М., 2002. 14. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. М., 1988. 15. Чурилов С.Н. Криминалистическая методика: история и современность. М., 2002. 16. Драпкин Л.Я. Понятие и иллюстрация следственных ситуаций //Следственные ситуации и раскрытие преступлений: Сборник статей. Свердловск, 1975. 17. Драпкин Л.Я. Общая характеристика следственных ситуаций //Следственная ситуация: Сборник научных трудов. М., 1985. 18. Драпкин Л.Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций. Автореф. дис. ...д-ра юрид. наук. М., 1987. 19. Возгрин И.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования //Следственная ситуация: Сборник научных трудов. М., 1985. 20. Ключков В.В. Проблемы теории следственной ситуации //Следственная ситуация: Сборник научных трудов. М., 1985. 21. Кустов А.М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления. Под ред. проф. Белкина Р.С. М., 1997. 22. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов /Под ред. проф. В.Ю. Шепитько. Х., 2001. 23. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Х., 1999. 24. Куликов В.И., Н.П. Яблоков. Типовые криминалистические ситуации и основные направления расследования организованной преступной деятельности // Основы борьбы с организованной преступностью /Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. М., 1996. 25. Жердев В.А., Комиссаров В.И.

Расследование серийных корыстно-насильственных преступлений, совершенных организованными группами, на первоначальном этапе. М., 2002. 26. Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва. Навчальний посібник. За ред. проф. О.М. Бандурки. Х., 2000. 27. Корж В.П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей. Научно-практическое пособие. Х., 2002.

Надійшла до редколегії 11.04.05

А.І. Гайдар

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ЩОДО ГРУПОВИХ ЗЛОЧИНІВ НЕПОВНОЛІТНІХ

Боротьба зі злочинністю неповнолітніх є однією з найважливіших і складних проблем сьогодення. Ті зміни, які відбуваються у злочинному середовищі серед неповнолітніх, викликають занепокоєння і потребують рішучих, енергійних та цілеспрямованих дій.

Значний внесок у вивчення проблем боротьби зі злочинністю неповнолітніх внесли вчені-правознавці О.М. Бандурка, В.Г. Бобров, А.Я. Вілкс, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, В.С. Коновалова, Г.М. Мінковський, О.П. Снегірьов, І.Г. Шинкаренко, Н.Д. Шость і багато інших. Але деякі аспекти проблеми, що розглядається, залишилися поза увагою дослідників.

Для боротьби зі злочинністю неповнолітніх практичні підрозділи ОВС використовують певні сили, заходи, методи та форми ОРД. В оперативнорозшуковій науці усталеною є думка, що визначальними є наступні форми діяльності:

- 1) пошук та фіксація первинних оперативнорозшукових даних;
- 2) оперативнорозшукове попередження злочинів;
- 3) оперативна розробка злочинців;
- 4) оперативне супроводження кримінального судочинства;

У теорії оперативнорозшукової діяльності називається така організаційно тактична форма, як супроводження досудового слідства та судового розгляду. Однак ми не цілком згодні з таким трактуванням цієї форми. На наш погляд, поняття «оперативнорозшукове супроводження» є лише частиною оперативнорозшукового забезпечення. Для з'ясування поняття звернемося до Тлумачного словника української мови. Тут «супроводити» тлумачиться наступним чином:

1. Іти, їхати разом із кимось як супутник, як провідник, як охорона; стежити за кимось (про погляд).

2. Виконувати щось одночасно з чим-небудь [1, с.790].

Отже, трактування даної дефініції уможливило висновок, що «супроводжувати» можна яке-небудь явище, об'єкт, який вже існує, в даному випадку – розслідування кримінальної справи, яка вже порушена. Тобто, дане визначення буде прийнятним для проведення оперативнорозшукових заходів лише з моменту порушення кримінальної справи стосовно учасників